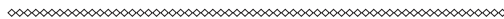

LIBRI GEDANENSES XXXVI

MARIA BABNIS

STATUS ADMINISTRATORA
W PARAFIACH ZAKONNYCH
OPACTWA OLIWSKIEGO
NA PRZYKŁADZIE MATARNI

Abstrakt. Artykuł przedstawia wstępne wyniki badań dotyczących statusu administratora parafii zakonnej po soborze trydenckim, ze względów praktycznych zawężone do należącej do opactwa oliwskiego parafii w Matarni. Sobór trydencki przez reformę Kościoła katolickiego usiłował zapobiec skutkom reformacji i związanym z tym kryzysem struktur kościelnych, w tym także brakiem kapłanów w parafiach. Wzorem opactw zakonnych wprowadzono do wakujących parafii wiejskich administratora nazwanego komendarzem parafii (*commendarius parochiae*). Komendarz parafii zakonnej zazwyczaj przebywał w macierzystym klasztorze, łącząc często z komendą inne funkcje w klasztorze. Instalowany przez władze diecezjalne, w zakresie administrowania parafią – posługa duchowa i zarząd beneficjum – pozostawał podporządkowany biskupowi, był też pełnoprawnym członkiem kongregacji dekanalnej. Te uwarunkowania stawiają stalego komendarza parafii zakonnej na równi z proboszczem w diecezji. Stały komendarz w razie potrzeby miał prawo powołać swojego czasowego zastępcę, którego status był taki jak zwykłego komendarza diecezjalnego. W dostępnym piśmiennictwie nie ma jak dotąd badań nad statusem prawnym administratorów parafii zakonnych cystersów. Nieliczne prace dotyczące parafii opactwa oliwskiego stawiają znak równości między stałym komendarzem zakonnym a czasowym komendarzem diecezjalnym, co jak się wydaje wynika z jednostronnie zawężonej bazy źródłowej.

Słowa kluczowe: komandarz parafii zakonnej; opactwo cystersów w Oliwie; Matarnia, 16–18 w.

Określenie statusu administratora parafii zakonnej powinno być powiązane ze zmianami zachodzącymi w Kościele katolickim w ciągu wieków, szczególnie po soborze trydenckim¹, i w rezultacie ze zmianami nazw urzędów i godności kościel-

---

¹ XIX powszechny sobór w Trydencie (1545–1563) zajmował się sprawami związanymi z kryzysem, w jakim znalazł się Kościół katolicki w czasach reformacji. Dotyczyły one kwestii dogmatycznych i doktrynalnych oraz reformy instytucji kościelnych. Uchwały związane z tymi

nych. Zawężając problem do kwestii terminologii używanej na określenie administratorów parafii w Matarni, podjęto próbę ustalenia statusu tego urzędu w świetle dostępnych źródeł, przede wszystkim gdańskich i oliwskich. Problem dotyczy nie tylko używanego terminu komendarza, ale także pozycji administratora w parafii zakonnej².

Dla podjętych rozważań istotne są dwie kwestie uregulowane na soborze trydenckim, a mianowicie uporządkowanie problemu komendy i tworzenie jednolitego systemu parafii. Wraz ze zmianami w tych instytucjach pojawiają się urzędy opata komendatoryjnego (komendariusza) i administratora (komendarza) w parafii wiejskiej.

Pierwotnie instytucja komendy polegała na powierzeniu przez władzę kościelną lub w porozumieniu z nią przez władzę świecką administracji opactwa lub innego klasztoru osobie z zewnątrz. Instytucję tę upowszechnił w IX wieku papież Leon IV po podbojach arabskich, których konsekwencją było usuwanie biskupów ze zdobytych terytoriów. Komenda miała zapewnić egzystencję duchownym, pozbawionym beneficjów na terenach zajętych przez muzułmanów. Nominowany nie miał obowiązku przebywania w wyznaczonym klasztorze. Z czasem komenda stała się źródłem bogacenia się duchownych, nie tylko biskupów, kosztem opactw i klasztorów. Okazała się też przyczyną upadku tych ostatnich. Próby ograniczenia tej instytucji przez niektórych papieży nie dawały rezultatu. Dopiero sobór trydencki, jakkolwiek utrzymał komendę dla opactw, wprowadził pewne warunki, które musiał spełnić kandydat na opata, tj. odbyć nowicjat, złożyć śluby zakonne i przebywać w swoim klasztorze³.

drugimi obejmowały m. in. sprawę beneficjów, dyscyplinowanie biskupów, powoływanie seminariów duchownych, określenie wymagań wobec proboszczów, itp. Postanowienia trydenckie już w 1564 roku przyjęły w Polsce i na Litwie król Zygmunt August. Por. J. Kopiec, *Trydencki Sobór*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, szp. 1085–1089; J. Umiński, *Historia Kościoła*⁴, t. 2, przygotował do druku i uzupełnił W. Urban, Opole 1960, s. 124–134.

² W artykule przyjęto za punkt odniesienia parafię w Matarni, charakteryzującą się od 1628 roku stabilną sytuacją, zarówno pod względem terytorialnym, jak i w zakresie stosunkowo długiego czasu zarządzania przez administratorów wywodzących się z konwentu oliwskiego. Ponadto administratorzy zakonni w Matarni **zwyczajowo** bywali nazywani proboszczami. Właśnie z powodu tej specyfiki przedstawione poniżej wyniki badań mają charakter doniesienia wstępnego, którego na obecnym etapie badań nie można uogólniać. Mogą one jednak stanowić punkt odniesienia do przyszłych uogólnień dotyczących wszystkich parafii zakonnych opactwa oliwskiego.

³ Na ziemiach polskich wprowadzanie komendy zapoczątkował król Kazimierz Jagiellończyk, który korzystając z prawa patronatu, wynagradzał swoich faworytów czy osoby zasłużone nadając im urzędy kościelne. Jednak podjęta po wojnie trzynastoletniej próba podporządkowania monarsze opactwa oliwskiego nie powiodła się. Klasztor odwołał się do opata generalnego cystersów w Citeaux. Decyzją kapituły generalnej z 1487 roku pozostał w odrębnej zakonnej prowincji pruskiej, co trwało do momentu włączenia cystersów z Oliwy do Wikariatu Generalnego w Królestwie Polskim około 1580 roku. Opór zakonów wobec polskich monarchów został przełamany na mocy uchwalonej w 1538 roku w Piotrkowie Trybunalskim konstytucji, która ograniczyła wolny wybór opatów wprowadzając dwa warunki: kandydat musiał być Polakiem i szlachcicem. Gdyby w klasztorze nie było zakonnika spełniającego te kryteria, dopuszczano wybór duchownego – według ówczesnej terminologii – świeckiego. Kandydat miał być zaprezentowany królowi przez lokalnego biskupa, a po zatwierdzeniu złożyć śluby zakonne, po czym konwent

Zmiany wprowadzone w parafiach wiązały się z podziałem kumulowanych dotąd przez biskupów beneficjów. Urzędujący biskup miał prawo wyłącznie do beneficjum przynależnego do diecezji (tym samym musiał zrezygnować z nadawanej wcześniej komendy w opactwie). Równocześnie posiadał jurysdykcję nad parafiami i miał obowiązek określić ich granice. Wyznaczając obszar parafii biskup z reguły kierował się względami terytorialnymi, co niekiedy skutkowało łączeniem miejscowości o zróżnicowanym prawie własności, ale fundatorowi kościoła parafialnego nadal przysługiwało prawo wskazania proboszcza⁴.

Nie ma bezpośredniego przełożenia statusu komendatariusza opactwa na komendarza parafii, jakkolwiek ten drugi urząd także wywodzi się z komendy. Jego utworzenie wiązało się z koniecznością zapewnienia posługi duchowej ludności tam, gdzie reformacja poczyniła największe spustoszenie wśród księży. Komendarz parafii pełnił swą posługę jako zastępca proboszcza w czasie dłuższej nieobecności tego ostatniego. Funkcja takiego administratora nie wymagała instalacji kanonicznej ze względu na tymczasowość urzędu, a także nie zobowiązywała do przebywania na stałe w parafii. Prawo nie zabraniało komendarzowi równoczesnego administrowania więcej niż jedną parafią. Jego uposażenie w okresie sprawowania posługi duszpasterskiej było zindywidualizowane, w zależności od umowy z proboszczem albo parafianami. Instytucja komendarza w parafiach przetrwała do końca XX wieku⁵.

W szczególnej sytuacji znajdował się komendarz parafii zakonnej, który przez profesję zakonną jest związany z danym opactwem, a poprzez zatwierdzoną komendę z biskupem, przełożonym mającym jurysdykcję nad parafią, a tym samym także nad administratorem w zakresie posługi duszpasterskiej, dbałości o kościół i beneficjum parafialne oraz o osoby tam zatrudnione (służba kościelna, organista, nauczyciel szkoły parafialnej). Status komendarza parafii zakonnej, jak dotąd, nie był przedmiotem osobnych badań⁶.

„wybierał” przedstawionego kandydata. To prawo nie zawsze gwarantowało wybór narzuconego opata. Por. *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cistercensis ab anno 1116 ad annum 1786*, ed. J. M. Canivez, t. 5, Louvain 1937, s. 516; M. Daniluk, *Komenda*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, szp. 438–439; *Komenda i jej przezwyciężenie (wiek XVI do XVIII)*, [w:] *Opactwo Benedyktynów Tyniec. Historia*, <http://opactwotynieckie.pl/opactwo-historia-komenda-i-jej-przezwyciezenie-wiek-xvii-do-xviii/> (dostęp 9.09.2019).

⁴ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*², Warszawa 1972, hasła: *Kolator*, t. 3, s. 55 i *Prezenta*, t. 4, s. 117; P. Skonieczny, *Kim jest proboszcz zakonny? O relacji między przełożonym zakonnym a proboszczem w parafii powierzonej instytutowi zakonnemu*, „*Annales Canonici*”, t. 10, 2014, s. 59.

⁵ *Komendarz*, [w:] Instytut Badań Literackich PAN, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, <https://spxvi.edu.pl/indeks/haslo/58498>; L. Jażdżewski, *Duchowieństwo i uposażenie parafii Świętej Trójcy w Kościerzynie w okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej*, „*Studia Gdańskie*” t. 26 (2019), s. 173–188; ponadto na portalach internetowych poszczególnych parafii w Polsce w części dotyczącej historii komendarze są wymieniani niemal we wszystkich od początku istnienia danej parafii.

⁶ L. Jażdżewski, *Postuga Iwa Rowedera w Matarni*, [w:] *Iwo Roweder (1699–1765). Życie dla Boga i dla bliźnich*, red. ks. G. Rafiński, Pelplin 2012, s. 57–61 stawia znak równości między komendarem diecezjalnym i zakonnym.

Parafia w Matarni koło Gdańska została utworzona w XV wieku. Początkowo proboszczami byli tam duchowni świeccy. Inaczej mówiąc byli to księża diecezjalni, wskazywani przez opata w Oliwie, a instalowani przez biskupa kujawsko-pomorskiego z Włocławka. Na przełomie XVI i XVII wieku zastąpili ich członkowie konwentu cystersów oliwskich, administrujący parafią do kasaty klasztoru w 1831 roku⁷.

Z akt pierwszej wizytacji w parafii Matarnia, przeprowadzonej przez Sebastiana Liwierskiego na polecenie biskupa Hieronima Rozdrażewskiego, w 1583 roku wynika, że od około 1558 roku nie było tam proboszcza, gdyż opat nie wskazał biskupowi kandydata⁸. Sprawa ta łączy się z kryzysem, jaki przeżywało wówczas opactwo oliwskie pod rządami Lamberta Schlieffa. Opat ten zmarł w styczniu 1559 roku pozbawiony urzędu i ekskomunikowany⁹. Niewykluczone, że Schlieff potajemnie przeszedł na protestantyzm, a przynajmniej sprzyjał protestantom, co sugeruje zapisek w *Annales Monasterii Olivensis* po jego pochówku, gdzie użyte zostało sformułowanie „per pastores ex ecclesia Maternensi”¹⁰. To może oznaczać, że w czasie urzędowania Schlieffa Matarnię objęli protestanci i dlatego sprzyjający im opat nie zaprezentował biskupowi kandydata na proboszcza.

Śmierć Schlieffa nie zakończyła konfliktu wokół obsady urzędu opata w Oliwie. Kaspar Geschkau, który objął w 1558 roku opactwo z nominacji opata generalnego Zakonu Cystersów i za zgodą Zygmunta Augusta, już w 1560 roku został siłą usunięty z urzędu na podstawie mandatu królewskiego. Na jego miejsce Zygmunt August powołał, łamiąc przy tym prawo, Mikołaja Lokę¹¹. Przywrócony po

⁷ Por. Z. Iwicki, *Proboszczowie w Matarni*, „Rocznik Gdański” t. 61 z. 1 (2001), s. 115. Autor artykułu w notach biograficznych nazywa ogólnie „proboszczami” wszystkich zarządców parafii w Matarni.

⁸ *Visitationes Archidiaconatus Pomeraniae Hieronymo Rozdrażewski Vladislaviensi et Pomeraniae episcopo*, curavit S. Kujot, Toruni 1897–1899, s. 24 (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes; 1–3);

⁹ Po wyborze na opata oliwskiego Lamberta Schlieffa w 1549 roku, który był spokrewniony z najznakomitszymi rodami gdańskimi i przez nich popierany zaistniała obawa, że rozdając dobra opackie swoim krewnym i innym gdańszczanom, a także czyniąc darowizny na rzecz dominikanów, opat może doprowadzić do całkowitego przejęcia Oliwy przez Gdańsk. Podejrzewany o sprzyjanie protestantom Schlieff w 1557 roku został pozbawiony urzędu i skazany przez kapitułę generalną w Citeaux na dożywotnie więzienie w klasztorze. Były opat zdążył jednak uciec do Gdańska i uniknąć kary. Por. *Lamberti Schlieff ehemaligen Abts des Olivischen Klosters...* Danzig [1747], PAN Biblioteka Gdańska, sygn. o. 4777 adl. 2; *Annales Monasterii Olivensis Ord. Cist. Aetate posterioris*, curavit P. Czaplowski. Torunii 1916–1919, s. 1–4 (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes: 20); Z. Iwicki, *Konwent oliwski 1186–1831. Leksykon biograficzny i nie tylko...* Współpraca M. Babnis, Gdańsk–Pelplin 2010, s. 151–157.

¹⁰ *Annales Monasterii Olivensis...*, s. 4. Pochówek Schlieffa w Matarni zorganizował jego gdański protektor Walentin Uberfeld. Kolejny oliwski opat Geschkau nakazał „pastorom” usunąć zwłoki Schlieffa.

¹¹ Kaspar Geschkau został usunięty pod fikcyjnym zarzutem. W rzeczywistości chodziło o to, że nie chciał poręczyć pożyczki, którą Zygmunt August zamierzał zaciągnąć u gdańszczan pod zastaw dóbr opactwa oliwskiego. Mandat królewski w sprawie usunięcia Geschkaua był bezprawny, ponieważ opactwo oliwskie należało jeszcze do pruskiej prowincji cystersów. Por. Z. Iwicki, *Konwent oliwski...*, s. 49–58 i 122–123.

śmierci Loki w 1569 roku na urząd Geschkau, po zreflektowaniu się króla, prawdopodobnie nie miał kogo wyznaczyć na probostwo w Matarni¹².

W protokole z kolejnej wizytacji dokonanej w 1584 roku przez Mikołaja Myloniusza, jest odnotowane, że proboszczem w Matarni jest Bernardus, norbertanin, dotychczasowy prepozyt¹³ klasztoru w Żukowie. Dalej zapisano, że Bernardus nie korzysta z komendy, ponieważ w Oliwie nie ma opata, a wyznaczony tam komisarz nie może podejmować decyzji w sprawie obsadzania beneficjum parafii zakonnej¹⁴. W protokole z 1584 roku zwraca uwagę nazywanie administratora parafii proboszczem, mimo, że był to zakonnik.

Sytuacja w opactwie oliwskim unormowała się po objęciu władzy przez Zygmunta III Wazę¹⁵. Jednak z tego okresu nie mamy pełnej dokumentacji źródłowej dotyczącej parafii w Matarni. Oliwskie annały nie podają zbyt wiele informacji. Jedynie ze wzmianki pochodzącej z 1586 roku wynika, że tamtejszy proboszcz, profes oliwski, którego imienia nie podano, zmarł na apopleksję podczas odprawiania mszy¹⁶. Ponieważ jest to dość odległy wpis retrospektywny, może zawierać błędne przypisanie proboszcza do Oliwy, a faktycznie chodziło o Bernarda, wspomnianego wcześniej prepozyta żukowskiego.

Sytuacja w parafii nadal musiała być nieuporządkowana, bo kolejne wizytacje zarządzane przez biskupa Rozdrażewskiego nie objęły Matarni. Skądinąd wiadomo, że w latach 1596–1601 proboszczem w Matarni był profes oliwski Kle-

¹² W pierwszej kolejności musiał wprowadzić karność w klasztorze i uzupełnić braki wśród mnichów-kapłanów, a następnie zająć się odbudową kościoła klasztorowego i dóbr oliwskich spalonych przez gdańszczan w 1577 roku. Geschkau zmarł 7 kwietnia 1584 roku.

¹³ W znaczeniu kapelana zakonnicy. W opactwach żeńskich było dwóch księży, proboszcz, kapłan pełniący posługę dla ludności zamieszkującej opactwo i prezbiter, kapłan zakonnicy, w źródłach niemieckich niekiedy nazywany zastępcą proboszcza (unde-probest).

¹⁴ *Visitaciones Archidiaconatus Pomeraniae...*, s. 108. Po śmierci Kaspara Geschkaura konwent zakonny wybrał na opata Jana Kostkę. Tego wyboru nie uznał biskup Rozdrażewski i król Stefan Batory, którzy zamierzali oddać opactwo Fabianowi Loce, bratu „niesławnej pamięci” Mikołaja. Tak więc konflikt trwał nadal i Rozdrażewski wyznaczył opata z Pelplina, Leonarda Rembowskiego, na komisarza do tymczasowego zarządzania opactwem oliwskim. Por. Z. Iwicki, *Konwent oliwski...*, s. 112–116.

¹⁵ Pierwszym opatem wybranym zgodnie z polskim prawem, obowiązującym od niedawna także w Oliwie, był Dawid Konarski, kanonik krakowski i warmiński (opat w latach 1588–1616). Na elekcję przybył osobiście biskup Rozdrażewski. Konarski odbył nowicjat w macierzystym klasztorze cystersów oliwskich w Clairvaux, po powrocie z którego złożył śluby zakonne. Wcześniej złożył rezygnację ze sprawowanego w latach 1585–1588 urzędu podskarbiego, ale już w roku 1590 ponownie został powołany do służby państwowej przez kanclerza Jana Zamoyskiego. Z tego powodu wszystkie niemal sprawy klasztorne scedował na przeora Filipa Adlera. Nieco inaczej wyglądał wybór następcy Konarskiego. Na prośbę wspomnianego przeora oliwskiego Adlera król Zygmunt III Waza zgodził się na kandydaturę Adama Trebnica, siostrzeńca opata Konarskiego. Również Trebnic odbył nowicjat w Clairvaux i złożył śluby zakonne. Zmarł w opinii świętości w 1630 roku (jest kandydatem na ołtarze, aktualnie procedura przebiega na poziomie archidiecezji gdańskiej). Por. Z. Iwicki, *Konwent oliwski...*, s. 87–108 i 169–177; A. Ciesielski SO.Cist., *Adam Trebnic: archidiacon pomorski, opat oliwski (1616–1630). Szkic biograficzny*, „Nasza Przyszłość” t. 27 (1967), s. 152–153.

¹⁶ *Annales Monasterii Olivensis...*, s. 24.

mens Montaw¹⁷. Ostatnim proboszczem świeckim w parafii był Michael Danus (Duńczyk), który około 1627 roku sprzeniewierzył dokumenty i księgi kościelne i w obawie przed karą uciekł z Matarni¹⁸.

Od 1628 roku administratorami parafii w Matarni byli cystersi z Oliwy¹⁹. Nie było to jednak równoznaczne z używaniem przez nich tytułu komendarza, jakkolwiek w odpowiednich źródłach często stawiano znak równości między komendarzem a proboszczem. Przykładem na to jest m. in. protokół z wizytacji w opactwie oliwskim przeprowadzonej przez wikariusza generalnego prowincji polskiej cystersów w 1683 roku. Skądinąd informacja ta jest wyjątkiem, bowiem komisarze i wikariusze generalni z zasady nie wizytowali parafii. Dlatego w pozostałych zachowanych protokołach powizytacyjnych klasztoru oliwskiego brak jest jakichkolwiek wzmianek na ten temat. W tym konkretnym przypadku wizytator odnotował wśród funkcyjnych mnichów (*officiales*) Matthaëusa Böhma, **proboszcza** [podkr. – M. B.] parafii w Matarni, który równocześnie był prefektem apteki (*Matthaëus Böhms praefectus apothecae et parochus Maternensis*). Z powodu sprawowania urzędu zakonnego „przy okazji” wymieniono funkcję administratora parafii²⁰.

Więcej światła na temat administratora Matarni rzuca tamtejsza księga chrztów²¹. Poniżej wpisów o Iwo Rowedera z 11 maja 1732 roku, dotyczących udzielonych przez niego chrztów, znajduje się stosunkowo starannym piśmem sporządzony odpis dokumentu *Commenda R[everendissimi]. P[at]ris. Yvonis Rowedder professi Oliv[ensi]*, z którego dowiadujemy się, że oficjał gdański Dominik Sieniński powołał z dniem 29 stycznia 1732 roku Iwo Rowedera na urząd komendarza Matarni²². Poniżej widnieje czytelne pełne imię i nazwisko oficjała, po lewej stronie zaznaczone miejsce na pieczęć ze skrótem L.S. (*Locus Sigilli*). Na następnej stronie, poniżej daty 25 maja, mamy kolejny wpis *Productum in congregatione decanati Klodaviensis, die 28 May Anni[!] 1732* i podpis *X. S. J. Kitnowski, decanus gedanen[si]*. Nasuwa się pytanie, dlaczego oba wpisy zostały sporządzone cztery miesiące po objęciu administracji Matarni przez Rowedera?

Odpowiedzi należy szukać w nowych uprawnieniach dziekanów, wprowadzonych w XVIII wieku oraz w przyjętych procedurach obiegu dokumentów. Różniły się one w szczegółach w poszczególnych diecezjach, w zależności od uchwał podjętych przez synody prowincjonalne. Synod taki nie odbył się jedynie we Włocław-

¹⁷ Z. Iwicki, *Konwent oliwski...*, s. 357. Por. Tenze, *Proboszczowie w Matarni*, s. 116–117.

¹⁸ *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae Apparatus Pauper subsidia literaria poscens aviris bonis et doctis collectus ad interim a G. Schwengel, Cartusiae Priore 1749*, curavit B. Czapla, Torunii 1912, s. 458 (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 16).

¹⁹ Dotyczyło to wszystkich parafii cysterskich, a decyzja w tej sprawie zapadła na kapitule prowincjonalnej w Łądzie. Por. A. Ciesielski, dz. cyt., s. 153.

²⁰ Klasztor cystersów w Oliwie. Wizytacje klasztoru oliwskiego 1580–1696, k. 21r. (Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 940/411). Por. Z. Iwicki, *Proboszczowie w Matarni*, s. 116–117.

²¹ Parafia Matarnia. Księga chrztów 1706–1810, s. 84 i 85 (Archiwum Archidiecezji Gdańskiej).

²² Por. Z. Iwicki, *Proboszczowie w Matarni*, s. 119–120. Tym samym aktem odwołany został dotychczasowy komendarz Johann Kamehl (Camehl). Por. tamże, s. 118–119.

ku ze względu na wyjątkowo skomplikowaną sytuację w tym okresie. Niemniej, zapewne wzorując się na rozstrzygnięciach w innych diecezjach, wprowadzono nowe zasady funkcjonowania instytucji dekanatu, pozycji dziekana, jego praw i obowiązków, a także zasady zwoływania kongregacji dekanalnych. Nie wdając się w szczegóły tej bardzo skomplikowanej materii, odsyłamy zainteresowanych do poświęconej temu zagadnieniu pracy ks. Macieja Przybyłko²³.

Sposób i opóźnienie pojawienia się w księdze chrztów w Matarni informacji o powołaniu Rowedera ma bezpośredni związek z instytucją komendy w parafiach zakonnych. Wspomniane wcześniej wprowadzenie na soborze trydenckim jednolitego systemu tworzenia parafii formalnie objęło także opactwa. Oznaczało to, że teoretycznie biskup powinien wskazywać proboszcza. Było to jednak niemożliwe ze względu na przynależność do opactwa beneficjum parafii zakonnej lub kościoła parafialnego, do którego władze diecezjalne nie miały prawa. I tu niezbędnym pośrednikiem stawał się dziekan. Wśród jego nowych uprawnień znalazła się funkcja rzecznika przy obsadzaniu stanowisk kościelnych, która polegała m.in. na wydawaniu opinii o spełnianiu przez kandydata wszystkich wymogów prawa kanonicznego²⁴. Decyzję o powołaniu administratora parafii, biskup lub jego zastępca ogłaszał na kongregacji dekanalnej. Dopiero wówczas dokument w tej sprawie trafiał do archiwum parafialnego. Z kolei po posiedzeniu kongregacji dziekan, w towarzystwie sekretarza dekanalnego, odbywał wizytację w parafii, sprawdzając wdrażanie zaleceń biskupich²⁵.

Za obieg dokumentów odpowiadał dziekan, który miał obowiązek przesłać je przez kuriera adresatom. Oryginalne dokumenty dotyczące decyzji w sprawach będących przedmiotem posiedzenia kongregacji znajdowały się w archiwum diecezji. Uwierzytelnione kopie przechowywane były w archiwum dekanalnym.

Ponieważ nowy komendarz Iwo Roweder zazwyczaj przebywał w Oliwie, do tamtejszego archiwum trafiały dokumenty dotyczące parafii w Matarni. Z wpisu datowanego 28 maja wynika, że ówczesny dziekan Stanisław Kitnowski²⁶ odwiedzał wówczas Matarnię, gdzie w księdze chrztów odnotował oddanie odpisu dokumentu z nominacją Rowedera. Natomiast powyżej, między 11 a 18 maja,

²³ M. Przybyłko, *Urząd dziekana w polskim ustawodawstwie synodalnym XVIII wieku*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny” 1966, t. 9 nr 1–2 (1966), s. 113–211.

²⁴ Tamże, s. 155–156. W skład kongregacji dekanalnej, której przewodził biskup lub jego zastępca wchodził: dziekan, komisarze do spraw szczególnych, wyznaczeni przez biskupa, po jednym delegacie wybranym przez proboszczów z każdego dziekanatu. Na posiedzeniu odczytywano rozporządzenia i zalecenia wydawane przez biskupa. Por. tamże, s. 196–198.

²⁵ Tamże, s. 155–158, 160 i 184–193. Do obowiązków sekretarza dekanalnego należało także prowadzenie księgi protokołów z zebrań kongregacji dekanalnej i wizytacji dziekańskich. Por. tamże, s. 176–177.

²⁶ Ks. Stanisław Kitnowski protonotariusz apostolski, kanonik kruszwicki, dziekan gdański, sędzia surogat gdański, proboszcz miłobądzki w latach 1723–1733. Por. P. Czapplewski, *Wykaz oficjalów gdańskich i pomorskich od 1467–1824 r.*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 19 (1912), s. 94.

znajduje się stosunkowo czytelny odpis tegoż dokumentu. Zapewne wcześniejszego wpisu dokonał sekretarz dekanalny, który prawdopodobnie przywiózł kopię dokumentu powołującego Rowedera na administratora parafii w Matarni do oliwskiego opactwa. O tym, że wpisów dokonały dwie osoby świadczy różny charakter pisma, a także słabo czytelny podpis Kitnowskiego.

Z odpisu dokumentu powołującego Iwo Rowedera na komendarza Matarni wynika, że został on zainstalowany nie jako zastępca, ale zamiast proboszcza jako stały administrator parafii²⁷. Powierzona mu została posługa duchowna i administrowanie beneficjum parafialnym z wszystkimi uprawnieniami proboszcza, także w zakresie uposażenia. Było to rozwiązanie racjonalne, ponieważ administrator parafii zakonnej zarządzał także beneficjum parafialnym należącym do klasztoru. Z parafii w Matarni, obejmującej czternaście miejscowości, do opata oliwskiego²⁸ należały wsie Matarnia i Banino oraz część Leźna Wielkiego²⁹. Pozostałe były własnością szlachecką lub królewską (te ostatnie oddawano w dzierżawę). Uposażenie parafii obejmowało świadczenia na rzecz proboszcza i parafii, a mianowicie: cztery włóki (łany) wydzielone z ziemi opackiej w Matarni dla proboszcza, dziesięcinę, meszne (*missale*), inne opłaty za dodatkową posługę (pogrzeby, śluby, chrzty) i tzw. kolędę³⁰. Z uzyskiwanych dochodów proboszcz miał obowiązek zapewnić wino, świece i sprzęt kościelny, dbać o należyty stan kościoła, plebanii i zabudowań gospodarczych, a także mieszkań dla służby kościelnej i pozostałych służących. Kontrolę nad właściwym wydatkowaniem dochodów na rzecz parafii sprawował biskup, który w przypadku stwierdzonej podczas wizytacji niegospodarności wydawał rozporządzenia „naprawcze”. Sprawy te nie są przedmiotem naszych rozważań, chcemy tylko wskazać jak głęboko sięgała jurysdykcja biskupa w parafiach zakonnych.

²⁷ Terminu „stały komendatariusz” na określenie komendarza w parafii zakonnej użył ks. M. Przybyłko, dz. cyt., s. 196. Właściwie powinno być stały komendarz, który w przeciwieństwie do komendatariuszy opackich, beneficjentów króla i sejmu, był instalowany w parafii zakonnej przez władze diecezjalne.

²⁸ Po rozdzieleniu dóbr opackich i konwentualnych w latach 1611–1620, dobra opackie należały do każdorazowo urzędującego opata komendatariusza.

²⁹ Leźno Wielkie tylko w części należało do parafii w Matarni. Druga część przypisana była do opactwa norbertanek w Żukowie. Podział świadczeń na rzecz obu parafii zamieścił G. Schwengel w swoim opracowaniu, gdzie czytamy: *Do Matarni dają poddany zyta korcy 8:y owsa 8 a zas do Zukorwa zyta korcy 4 y owsa korcy 4, Kolędę wybiera Książdz pleban Maternenski dwie lecie, a trzeciego roku Zukorwski*. Por. *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae...*, s. 458 (zgodnie z zasadami przyjętymi dla tekstów dawnych nie zastosowano transkrypcji, stąd brak znaków diakrytycznych).

³⁰ *Visitationes Archidiaconatus Pomeraniae...*, s. 24, 109 i 190; *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae...*, s. 458. Por. P. Zając, *Uposażenie parafii obrzańskiej i wybrane aspekty działalności duszpasterskiej w okresie pocysterskim w latach 1836–1861*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski”, t. 8 (2013), s. 167–205 (tu m.in. rys historyczny, uposażenie komendarza itp.). Kolęda polegała na odwiedzaniu przez proboszcza każdego domu w parafii, po wcześniejszej zapowiedzi, w okresie od Nowego Roku do Wielkiego Postu, podczas której towarzyszący proboszczowi organista lub inna osoba ze służby kościelnej, intonował kolędę, a potem zbierał datki. Był to niezły przychód zarówno dla proboszcza jak i jego towarzysza.

Należy dodać, że do świadców na rzecz proboszcza i parafii byli także zobowiązani innowiercy mieszkający na terenie parafii.

Status komendarza parafii zakonnej oliwskiego opactwa w Matarnii w czasach Rowedera *de facto* był równy proboszczowi. Dlatego zapewne w *Annales* nazywany jest proboszczem³¹. Potwierdza to informacja z tego samego źródła z 1735 roku, kiedy to Roweder musiał na rok opuścić Oliwę. Wyzaczył wówczas Mattheausa Poschmanna na swojego zastępcę: „Illuc migrant retinui beneficium Maternense per commendam , vice meas supplavit R. P. Mattheaus Poschman”³². Zatem Poschmann jako zastępca Rowedera miał status równy komendarzowi parafii „diecezjalnej”.

Brak obowiązku stałego przebywania na miejscu teoretycznie różnił komendarza parafii zakonnej od komendatariusza opactwa po reformach soboru trydenckiego. Zgodnie bowiem z uchwałami soboru, jak już wspomniano, opat komendatoryjny powinien odbyć nowicjat w macierzystym klasztorze konwentu, złożyć profesję zakonną i przebywać w opactwie. Zasady te nie były jednak przestrzegane w czasach saskich, a wówczas komendatariusz opactwa nie miał jurysdykcji nad klasztorem, w którym miał komendę. Rodziło to konflikty, które niekiedy rozstrzygane były w Rzymie³³. Natomiast brak obowiązku stałego przebywania komendarza wywodzącego się z konwentu w parafii klasztornej wynikał, jak można sądzić, z reguł zakonnych i zasad funkcjonowania opactw. Pierwszą powinnością zakonnika bowiem była służba Bogu, inaczej mówiąc udział w zbiorowych modłach i śpiewach, ponadto był zobowiązany do pracy na rzecz klasztoru, w tym pełnienia funkcji administracyjnych, a także – w dobrach opackich – do zarządzania poszczególnymi majątkościami albo do sprawowania zwierzchnictwa, zwanego prefekturą, nad młynami, spichlerzami i różnego rodzaju warsztatami.

Problem statusu administratora parafii zakonnej w pewnym stopniu wyjaśnia dokument ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej wystawiony w listopadzie 1748 roku przez opata oliwskiego Józefa Jacka Rybińskiego: „Potwierdzenie Maciejowi Szawelskiemu, kapitanowi wojsk polskich, dzierżawy dziedzicznej dworu z karczmą (Hakenbude) we wsi Sopot (Soppoth)” (sygnatura Akc. rps 36/62). Oryginalny dyplom na pergaminie, zaopatrzony w pieczęć opata w czerwonym wosku i pieczęć konwentu w wosku zielonym, został omówiony w publikacji

³¹ *Annales Monasterii Olivensis...*, s. 372–378.

³² *Annales Monasterii Olivensis...* s. 416.

³³ Przykładem spór cysterskiego konwentu w Mogile z opatem komendatoryjnym Janem Aleksandrem Lipskim, biskupem krakowskim w latach 1732–1746, którego kuria rzymska nie uznawała za opata po objęciu przez niego biskupstwa. Patrz dokumenty z archiwum klasztoru w Mogile: Dok. 293 i Dok. 294 zakazujące kapitule krakowskiej wtrącać się do zarządu dóbr klasztornych podczas wakatu opata, wystawione 12 listopada 1732 i 1 czerwca 1737 roku w Rzymie przez protonotariusza apostolskiego Prospero Colonna di Sciarra (kardynała od 1743 roku). Por. registry w *Katalog archiwum opactwa w Mogile*, oprac. K. Kaczmarczyk, G. Kowalski, Kraków 1919.

w 2013 roku³⁴ (il. 1). Widnieją na nim podpisy wszystkich zakonników klasztoru jako świadków, spośród których poniżsi pełnili posługę kapłańską w parafiach:

Fr. Joannes Baptista [Kamehl] parochus Remlensis et Radensis (proboszcz Rumi i Redy)

Fr. Kilianus [Schul(t)z] commendarius ad S. Jacobum (komendarz u św. Jakuba [w Oliwie])

Fr. Matthaeus [Poschmann] commendarius Ramlensis (komendarz Rumii)

Fr. Ottho [Drews] commendarius Langnoviensis et Rosenbergensis (komendarz Łęgowa i Różyn)

Fr. Bernardus [Mateblowski] commendarius Maternensis (komendarz Matarnii).

W zestawieniu tym zwraca uwagę używanie przez Johanna Baptistę Kamehla tytułu proboszcza w Redzie i Rumi. Jest to związane ze specyfiką parafii, gdyż Reda była królewszczyzną – gdzie prawo prezenji administratora parafii posiadał starosta pucki – do której niedawno dołączono Rumię, gdzie znajdował się kościół i folwark, będącą własnością opactwa oliwskiego. Połączenie to być może wynikało z braku kapłanów; wcześniej Rumia była osobną parafią. Objęcie parafii „diecezjalnej” przez cystersa oliwskiego było równoznaczne z używaniem tytułu proboszcza oraz kanonicznym instalowaniem, Nie mógł posiadać statusu komendarza „diecezjalnego” ze względu na związane z tym ograniczenia.

Należy też odnieść się do Otto Drewsa, podpisanego jako komendarz Łęgowa i Różyn. Łęgowo było własnością cystersów oliwskich, natomiast Różyny stanowiły królewszczyznę, która w XVIII wieku stała się własnością prywatną, i w przeszłości obie miejscowości stanowiły odrębne parafie³⁵. Od 1741 roku zainstalowanym komendarem parafii w Łęgowie był przeor oliwski Iwo Roweder, który równocześnie jako kurator (*curatus*) miał pod swoją opieką kościół filialny w Różynach. Na omawianym dokumencie z 1748 roku Roweder podpisał się wyłącznie jako przeor. Podpisany jako komendarz Drews w latach 1743–1750 był w łęgowskiej parafii wikariuszem. Zastępował w czasie dłuższych nieobecności zwierzchnika, tym samym będąc wówczas tymczasowym komendarem³⁶. Można przypuszczać, że ze względu na to, że Łęgowo należało do opactwa oliwskiego, zakres uprawnień tamtejszego komendarza był poszerzony o zarządzanie beneficjum i dochodami opactwa³⁷.

³⁴ M. Babnis, *Rękopisy o proveniencji cysterskiej w zbiorach Biblioteki Gdańskiej*, „Libri Gedanenses” t. 29/30, (2011–2012) [2013], s. 26–27.

³⁵ M. Ebertowska-Domańska, *Różyny w XVIII wieku. Miejscowość i kościół*, [w:] *Iwo Roweder (1699–1765)*..., s. 118.

³⁶ Zakres obowiązków Rowedera jako przeora – a także piastowanie urzędu sekretarza prowincji polskiej cystersów i zlecane mu przez opata J. J. Rybińskiego obowiązki wymagające wyjazdów poza Oliwę – powodowały częste nieobecności Rowedera w Łęgowie. Dochodziły do tego nawroty malarii, które na długie tygodnie uniemożliwiały mu wykonywanie jakichkolwiek zadań.

³⁷ Brak pełnej dokumentacji dla pierwszej połowy XVII wieku utrudnia dokładne przedstawienie zasad funkcjonowania parafii w Łęgowie (czasowo przejętej przez protestantów w XVI wieku). Dla

Z przedstawionej powyżej analizy dokumentów i źródeł dotyczących opactwa oliwskiego wynika, że wyznaczani przez opata komendarze parafii byli instytuowani przez biskupa – lub z jego upoważnienia przez inne władze diecezjalne (archidiakon, oficjał) – jako administratorzy o uprawnieniach proboszcza, co oznacza równorzędność tej funkcji w parafii zakonnej z funkcją proboszcza w parafii „diecezjalnej”.

Wyniki badań znajdują potwierdzenie w cytowanej wyżej pracy ks. Przybyłko. Dotyczą one wyłącznie zakonników – komendarzy (administratorów) parafii zakonnej (niekiedy zwanych komendarzami stałymi), którzy po zakończeniu procedury instalacji stawali się członkami kleru danego dekanatu. Dowodem na to jest wymieniony przez wspomnianego autora obowiązek posłuszeństwa dziekanowi nie tylko proboszczów świeckich ale i stałych komendarzy. Ważnym dowodem równorzędności funkcji proboszcza z funkcją stałego komendarza jest prawo wyboru tego ostatniego spośród proboszczów danego dekanatu na członka kongregacji dekanalnej jako ich przedstawiciela³⁸.

Na zakończenie powróćmy do przypadku o. Iwo Rowedera, który wskazuje na specyfikę w zakresie terminologii określającej urząd administratora parafii w Matarni. Ks. Aleksander Lubomski w nieopublikowanej biografii Rowedera podaje, że był on najpierw wikariuszem, a potem proboszczem w Matarni³⁹. Powołuje się przy tym na niezidentyfikowane źródło z archiwum w Pelplinie o sygn. G I 42 – dotyczące najprawdopodobniej wizytacji dekanalnej w maju (?) 1732 roku – i księgę metrykalną (Księgę chrztów) parafii w Matarni⁴⁰. Stwierdzenie ks. Lubomskiego zakwestionował ks. Jażdżewski, uznając, że Roweder nie był wikariuszem, tylko od razu objął urząd komendarza⁴¹. Tymczasem od powołania 29 stycznia do zakończenia procedury instalacji 28 maja 1732 roku, ten ostatni był tymczasowym komendarzem, co było równoznaczne z pozycją zastępcy proboszcza. Użycie przez ks. Lubomskiego terminu wikariusz na określenie rangi Rowedera w pierwszych miesiącach sprawowania przez niego posługi w parafii koresponduje tym samym ze zwyczajowym stosowaniem tytułu proboszcza w stosunku do komendarza stałego w Matarni⁴².

późniejszych lat mamy informacje, że administratorami parafii bywali księża diecezjalni, używający tytułu proboszcza. Przed objęciem komendy przez Rowedera parafią zarządzał proboszcz Karol Boryszewski. Por. A. Kobus, *Łęgowo, dzieje miejscowości, kościoła i duszpasterze*, [w:] *Iwo Roweder (1699–1765)*..., s. 112–115.

³⁸ M. Przybyłko, s. 160, 196.

³⁹ 33. *Przeor Iwo Roweder* [w:] Aleksander Lubomski, *Dzieje Klasztoru Cystersów w Oliwie*, cz. 2, rozdz. 5, k. 132 [w języku niemieckim] (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ms. 5864).

⁴⁰ Pod sygnaturą rozpoczynającą się literą G zgrupowano wizytacje archidiakonatu pomorskiego. Jednak w 1732 roku nie było wizytacji biskupiej, zatem prawdopodobnie odnotowano tam poprzednią wizytację dekanalną. Por. T. Wilczewski, *Metrykalna baza danych parafii Żukowo*, cz. 2: *Źródła*, Gdańsk 2015, gdzie na s. 8 pod poz. 8 odnotowano wpis dziekana Stanisława Kitnowskiego z dnia 28 maja 1732 roku, o identycznej treści jak w Księdze chrztów parafii w Matarni.

⁴¹ L. Jażdżewski, *Posługa Iwa Rowedera w Matarni*..., s. 57–58.

⁴² W odwrotnej sytuacji Otto Drews, wikariusz zakonnej parafii w Łęgowie, podczas dłuższych nieobecności zwierzchnika, tegoż właśnie Iwo Rowedera, był tymczasowym komendarzem i dlatego podpisał się w dokumencie opata J. J. Rybińskiego z 1748 roku jako „commendarius Langnoviensis”.

KONKLUZJA

Z przedstawionych w niniejszym artykule urzędów związanych z komendą, dwa dotyczą instytucji monastycznych, jeden instytucji diecezjalnej. W celu wykazania podobieństw i różnic między administratorami parafii – dla jasności pomijając przypadek opata komendatoryjnego (komendatariusza) – zostały one zestawione poniżej:

komendarz w parafii leżącej w dobrach opackich, zwany też komendarzem stałym

- powoływany zamiast proboszcza z przysługującymi mu uprawnieniami
- wyznaczony przez opata (prawo prezencji) i przedstawiony biskupowi
- instalowany kanonicznie zgodnie z procedurami dotyczącymi parafii

był pełnoprawnym administratorem parafii i mógł być wybrany jako delegat proboszczów danego dekanatu na kongregację dekanalną;

komendarz w parafii „diecezjalnej”, zwany komendarzem lub komendarzem świeckim

- pełnił czasowe zastępstwo proboszcza na czas jego nieobecności spowodowanej chorobą lub wyjazdem (okres ten nie powinien przekraczać 6–8 dni)
- nie posiadał instalacji kanonicznej

przebywał poza miejscem komendy i miał możliwość łączenia komend z kilku parafii.

W świetle przedstawionych wyników badań własnych i innych autorów, wydaje się, że można na podstawie statusu komendarza w parafii zakonnej i w parafii „diecezjalnej” wprowadzić terminologię precyzującą oba pojęcia: komendarz parafii (opcjonalnie komendarz stały) – na określenie administratora parafii leżącej w dobrach opackich o statusie równym proboszczowi; komendarz w parafii – na określenie tymczasowego zastępcy proboszcza parafii „diecezjalnej”.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Klasztor cystersów w Oliwie. Wizytacje klasztoru oliwskiego 1580–1696, sygn. 940/411.

Archiwum Archidiecezji Gdańskiej

Parafia Matarnia. Księga chrztów 1706–1810, sygn. W927.

PAN Biblioteka Gdańska

Potwierdzenie Maciejowi Szawelskiemu, kapitanowi wojsk polskich, dzierżawy dziedzicznej dworu z karczmą (Hakenbude) we wsi Sopot (Soppoth), wystawione przez opata oliwskiego Józefa Jacaka Rybińskiego z 14 listopada 1748 roku, sygn. Akc. rps 36/62.

Aleksander Lubomski, *Dzieje Klasztoru Cystersów w Oliwie*, cz. 2, rozdz. 5, k. 132–150 [w języku niemieckim], sygn. Ms 5864.

- Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae Apparatus pauper subsidia literaria poscens a viris bonis et doctis collectus ad interim a Georgio Schwengel, Cartusiae Priore 1749, curavit B. Czaplą, Toruni 1912* (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 16).
- Annales Monasterii Olivensis Ord. Cist. Aetate posterior, curavit P. Czaplewski, Torunii 1916–1919* (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 20).
- Lamberti Schlieff ehemaligen Abts des Olivischen Klosters...*, Danzig [1747].
- Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cistercensis ab anno 1116 ad annum 1786*, ed. J. M. Canivez, t. 5, Louvain 1937.
- Visitationes Archidiaconatus Pomeraniae Hieronymo Rozrażewski Vladislaviensi et Pomeraniae episcopo, curavit S. Kujot, Toruni 1897–1899* (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 1–3).

LITERATURA

- Babnis M., *Rękopisy o proveniencji cysterskiej w zbiorach Biblioteki Gdańskiej*, „Libri Gedanenses” t. 29/30 (2011–2012) [2013], s. 5–34.
- Ciesielski A., *Adam Trebnic: archidiakon pomorski, opat oliwski (1616–1630). Szkic biograficzny*, „Nasza Przeszłość” (Kraków) [t.] 27 (1967), s. 135–161.
- Czaplewski P., *Wykaz oficjałów gdańskich i pomorskich od 1467–1824 r.*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 19 (1912), s. 3–128.
- Daniluk M., *Komenda*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, szp. 438–439.
- Ebertowska-Domańska M., *Różyny w XVIII wieku: miejscowość i kościół*, [w:] *Iwo Roweder (1699–1765). Życie dla Boga i dla bliźnich*, red. G. Rafiński, Pelplin 2012, s. 117–121.
- Głogier Z., *Encyklopedia staropolska²*, Warszawa 1972.
- Iwicki Z., *Konwent oliwski 1186–1831. Leksykon biograficzny i nie tylko...* współpraca M. Babnis, Gdańsk–Pelplin 2010.
- Iwicki Z., *Proboszczowie w Matarni*, „Rocznik Gdański” t. 61 z. 1 (2001), s. 115–128.
- Jażdżewski L., *Duchowieństwo i uposażenie parafii Świętej Trójcy w Kościerzynie w okresie rzeczpospolitej szlacheckiej*, „Studia Gdańskie” t. 26 (2019), s. 173–188.
- Jażdżewski L., *Posługa Iwa Rowedera w Matarni*, [w:] *Iwo Roweder (1699–1765). Życie dla Boga i dla bliźnich*, red. ks. G. Rafiński, Pelplin 2012, s. 57–61.
- Katalog archiwum opactwa w Mogile*, oprac. K. Kaczmarczyk, G. Kowalski, Kraków 1919.
- Kobus A., *Łęgowo, dzieje miejscowości, kościoła i duszpasterze*, [w:] *Iwo Roweder (1699–1765). Życie dla Boga i dla bliźnich*, red. ks. G. Rafiński, Pelplin 2012, s. 103–116.
- Kopiec J., *Trydencki Sobór*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, szp. 1085–1089.
- Przybyłko M., *Urząd dziekana w polskim ustawodawstwie synodalnym XVIII wieku*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny” t. 9 nr 1–2 (1966), s. 113–211.
- Skonieczny P., *Kim jest proboszcz zakonny? O relacji między przełożonym zakonnym a proboszczem w parafii powierzonej instytucji zakonnemu*, „Annales Canonici”, t. 10 (2014), s. 57–78.
- Umiński J., *Historia Kościoła⁴*. Przygotował do druku i uzupełnił W. Urban, t. 2, Opole 1960.
- Wilczewski T., *Metrykalna baza danych parafii Żukowo*, cz. 1–2, Gdańsk 2014–2015.
- Zając P., *Uposażenie parafii obrzańskie i wybrane aspekty działalności duszpasterskiej w okresie pocysterskim w latach 1836–1861*, [w:] „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski”, t. 8 (2013), s. 167–205.
- Komenda i jej przezwyciężenie (wiek XVI do XVIII)*, [w:] *Opactwo Benedyktynów Tyniec. Historia*, <http://opactwotyńskie.pl/opactwo-historia-komenda-i-jej-przezwyciezenie-wiek-xvii-do-xviii/>
- Komendarz*, [w:] Instytut Badań Literackich PAN, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, <https://spxvi.edu.pl/index/haslo/58498>

THE STATUS OF ADMINISTRATOR IN THE MONASTIC PARISHES OF OLIWA ABBEY AS EXEMPLIFIED BY MATARNIA

The article presents the preliminary results of research concerning the status of administrators of monastic parishes after the Council of Trent, which for practical reasons have been narrowed down to the parish at Matarnia belonging to Oliwa abbey. By reforming the Catholic Church, the Council of Trent tried to prevent consequences of the Reformation and the related crisis of church structures, including the absence of priests in parishes. Similarly as in monastic abbeys, administrators referred to as parish commendators (*commendarius parochiae*) were introduced to rural parishes having no priest. The commendator of a monastic parish usually stayed in his parent monastery, often combining other monasterial functions with his commendam. Installed by diocesan authorities, he remained subordinate to the bishop in the scope of the administration of his parish – spiritual ministry and the benefice management – and he also might be a fully-fledged member of the deanery congregation. The above places the perpetual commendator of a monastic diocese on equal terms with a parish priest in a diocese. If necessary, the perpetual commendator was entitled to appoint his temporary deputy, whose status was the same as that of an ordinary commendator of a diocese. The literature does not describe any research concerning the legal status of administrators of monastic parishes. The few available works concerning the parish of Oliwa abbey equate the perpetual monastic commendator with the temporary diocesan commendator, which, as it seems, results from a unilaterally narrowed source base.

Keywords: commendator of a monastic parish; Cistercian abbey at Oliwa; Matarnia, 16th–18th centuries

DER VERWALTERSTATUS IN DEN ORDENSPFARREIEN DER ZISTERZIENSERABTEI IN OLIVA AM BEISPIEL DER PFARREI IN MATARNIA (MATTERN)

Der Artikel stellt die Anfangsergebnisse der Forschungen zum Status des Verwalters einer Ordenspfarre nach dem Konzil von Trient dar. Diese umfassen aus praktischen Gründen nur die zur Abtei Oliva gehörende Pfarrei in Matarnia (Mattern). Das Konzil von Trient bemühte sich durch eine Reform der katholischen Kirche den Folgen der Reformation und der damit verbundenen Krise der kirchlichen Strukturen entgegenzuwirken, darunter auch dem Priestermangel in den Pfarreien. Nach dem Vorbild der Ordensabteien wurde in den nicht besetzten Landpfarreien ein Verwalter eingeführt, der sogenannte Commendarius (lat. *Commendarius parochiae*). Der Commendarius einer Ordenspfarre hielt sich gewöhnlich in seinem Mutterkloster auf, wo er häufig neben seinen üblichen Pflichten auch andere Ämter im Kloster ausübte. Durch die Diözesanbehörden in sein Amt eingeführt, unterstand er im Bereich der Pfarreiverwaltung – geistliche Begleitung und Verwaltung des Benefiziums – dem Bischof, manchmal diente er auch als Mitglied der Dekanatskongregation. Diese Umstände stellten den Commendarius einem Pfarrer in der Diözese gleich. Nötigenfalls hatte der fest eingesetzte Commendarius das Recht, einen zeitweiligen Stellvertreter zu ernennen, der den Status eines gewöhnlichen Diözesencommendarius hatte. In der zugänglichen Literatur gab es bisher keine Forschungen zum Rechtstatus der Verwalter der Zisterzienserpfarreien. Vereinzelte Publikationen über die Pfarrei der Zisterzienserabtei in Oliva betrachten gleich den fest eingesetzten Ordenscommendarius und den zeitweiligen Diözesencommendarius. Der Grund dafür ist, wie es scheint, die begrenzte Quellenbasis.

Schlüsselworte: Commendarius der Ordenspfarre; Zisterzienserabtei in Oliva; Matarnia (Mattern), 16.–18. Jahrhundert

1. Potwierdzenie Maciejowi Szawelskiemu, kapitanowi wojsk polskich, dzierzawy dziedzicznej dworu z karczmą (Hakenbude) we wsi Sopot (Soppoth). Dokument wystawiony przez opata oliwskiego Józefa Jacka Rybińskiego w listopadzie 1748 roku (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Akc. rps 36/62).

